

UN TEZAU DE MONEDDE DE BRONZ DIN VREMEA ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN CEL MARE DESCOPERIT LA TOMIS

GH. POENARU BÔRDEA, R. OCHEȘEANU,
A. SMARANDA și A. DIACONU

În parcul Catedralei Ortodoxe din Constanța, unde la începutul anilor '70 s-au efectuat de către Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța săpături arheologice¹, în anul 1974 a fost găsit întâmplător un tezaur monetar. Un număr de 50 de piese de bronz a ajuns în colecția colonelului medic A. Diaconu din Brașov. Colecționarul a primit monedele de la un pacient, Gheorghe Crăciun, din Constanța, care l-a și informat sumar asupra locului descoperirii tezaurului. Evident că nu mai putem ști dacă acest tezaur a fost recuperat în întregime ori doar parțial, iar în aceste condiții nu se poate stabili cât reprezintă proporțional lotul de monede studiat aici în raport cu întreaga descoperire. De asemenea, lipsesc cu totul informațiile atât de necesare pentru interpretarea exhaustivă a descoperirii privind contextul arheologic și modul în care era depus tezaurul. Cum locul în care au fost găsite monedele este totuși cunoscut, putem preciza că tezaurul a fost ascuns în cartierul intramuran aflat în imediata vecinătate a portului antic.

Înscrăm în continuare catalogul descoperirii monetare din Tomis, precizând totodată că mai adăugăm aici și o a 51-a monedă, emisă la Heraclea și cronologic mai timpurie, piesă care ne-a fost adusă la mult timp după primirea celorlalte monede și care, după părerea noastră, nu a aparținut tezaurului ori, în cel mai fericit caz, nu nucleului său inițial.

CATALOGUL TEZAUROLUI DESCOPERIT LA TOMIS 320—321 THESSALONICA

320—321

THESSALONICA

1—4. *Constantinus I*
AE 3,59 g, 19,5 mm; † 3,09 g, 19 mm; † 2,9 g, 19,5 mm;
2,78 g, 18 mm. † RIC, VIII, p. 510, nr. 104, anul 320

TSFVI

¹ A. Rădulescu, C. Scorpan, *Pontica*, 8, 1975, p. 9—54; pentru situația arheologică a zonei cercetate în secolele IV—V e.n. vezi p. 111.

- 5--7. AE ↑ 3,40 g, 18,5 mm; ↑ 3,04 g, 18 mm; ↑ 2,90 g, 20 mm.
RIC, VII, p. 512, nr. 117, anii 320—1

- 8--11. *Constantinus II*
AE ↓ 3,05 g, 19 mm; ↓ 3,05 g, 18 mm; ↓ 2,98 g, 18 mm; ↑ 2,45 g, 17,5 mm.
RIC, VII, p. 512, nr. 122, anii 320—1; vezi și RIC, VII, p. 510, nota 101.

(10); TSBVI (8,9,11)

321—324

SISCIA

12. *Constantinus I*
AE ↑ 3,25 g, 18 mm.
RIC, VII, p. 445, nr. 168, anii 321—4

13. AE ↓ 2,95 g, 18 mm.
RIC, VII, p. 446, nr. 180, anii 321—4

330—335

SISCIA

- 14--19. *Urbs Roma*
AE ↑ 2,70 g, 18 mm; ↑ 2,70 g, 18 mm; ↑ 2,69 g, 18 mm; ↓ 2,51 g, 18 mm;
2,31 g, 17 mm; ↓ 2,13 g, 18 mm.
RIC, VII, p. 453, nr. 224, anii 330—3

- 20--48. *Constantinopolis*
AE ↓ 3,45 g, 18,5 mm; ↑ 3,25 g, 18 mm; ↓ 2,80 g, 18,5 mm; ↑ 2,76 g, 17 mm;
2,75 g, 18 mm; ↑ 2,70 g, 18 mm; ↓ 2,68 g, 19 mm; ↑ 2,65 g, 17,5 mm; ↓
2,55 g, 18,5 mm; ↓ 2,55 g, 18,5 mm; ↓ 2,53 g, 17,5 mm; ↑ 2,50 g, 18 mm;
2,50 g, 18 mm; ↓ 2,49 g, 18,5 mm; ↓ 2,49 g, 18 mm; ↓ 2,45 g, 17,5 mm; ↓
2,44 g, 18 mm; ↓ 2,44 g, 18 mm; ↑ 2,42 g, 18 mm; ↓ 2,41 g, 17 mm; ↑ 2,40 g,
18 mm; ↓ 2,40 g, 17,5 mm; ↓ 2,32 g, 18,5 mm; ↓ 2,30 g, 17 mm; ↑ 2,24 g,
18 mm; ↑ 2,23 g, 18 mm; ↓ 2,23 g, 18 mm; ↑ 2,22 g, 17 mm; ↑ 2,10 g, 18,5 mm
RIC, VII, p. 453, nr. 224, anii 330—3

- 49--50. *Urbs Roma*
AE ↓ 3,15 g, 19 mm; ↑ 2,41 g, 17 mm.
RIC, VII, p. 456, nr. 240, anii 334—5

ADDENDA

318—320

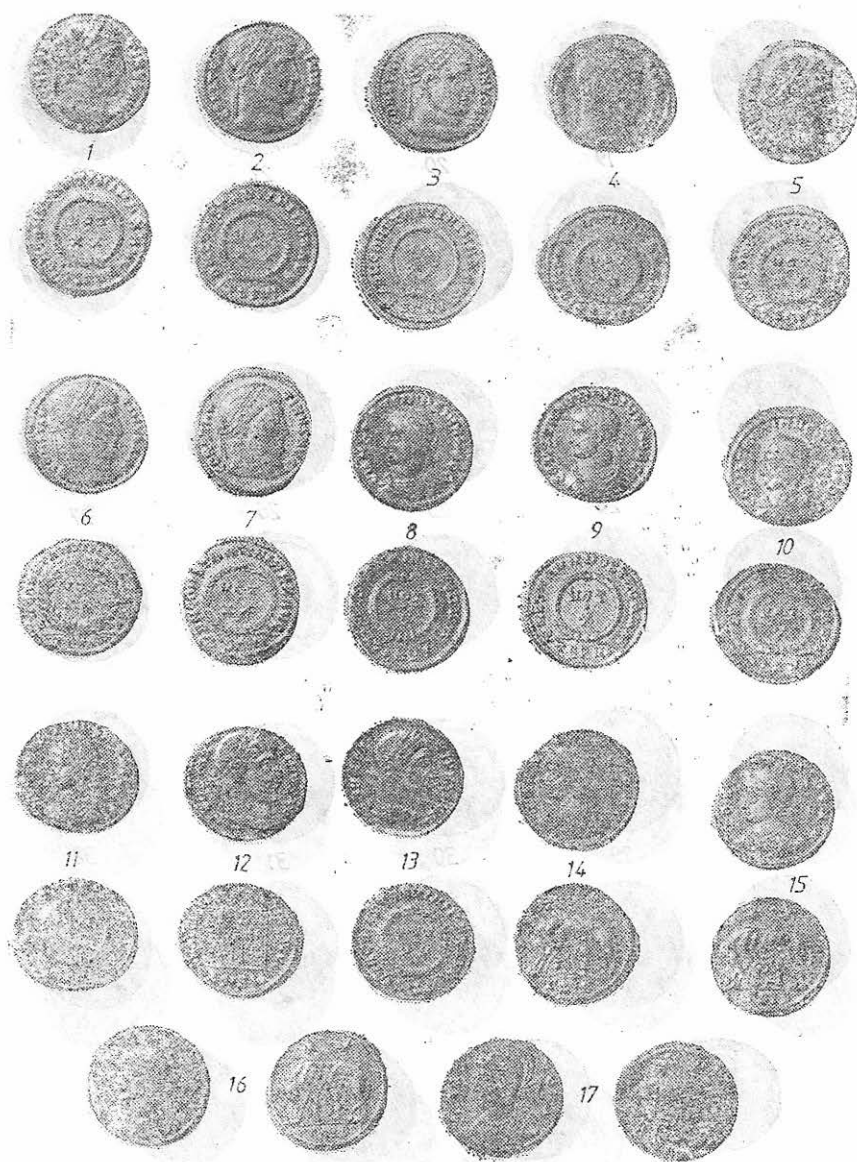
HERACLEA

51. *Licinius I*
AE ↓ 3,74 g, 20 mm.
RIC, VII, p. 546, nr. 29, anii 318—20

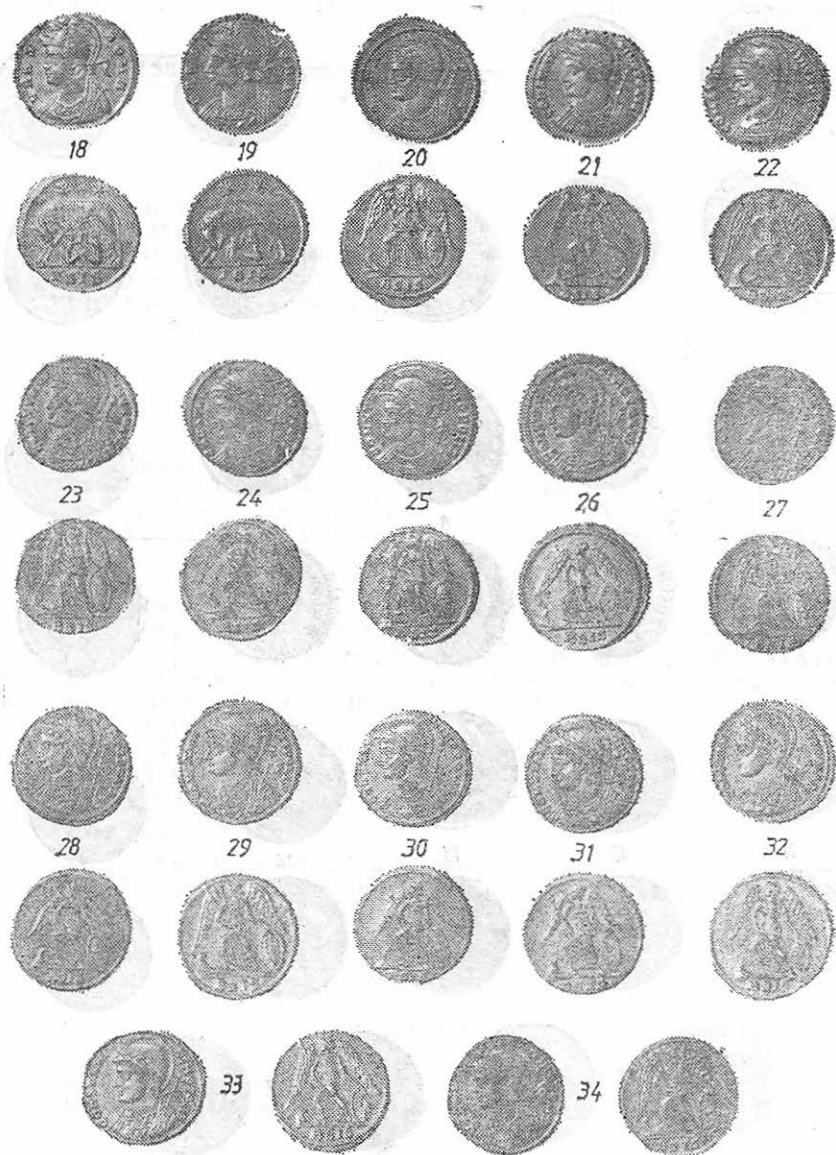

Toate monedele, cu excepția ultimei piese ce poartă efigia împăratului Licinius I, se află într-o stare de conservare excepțională. Acestea reprezintă urme vizibile de tocire prin circulație, este de presupus teaurizarea lor la scurt timp după emitere.

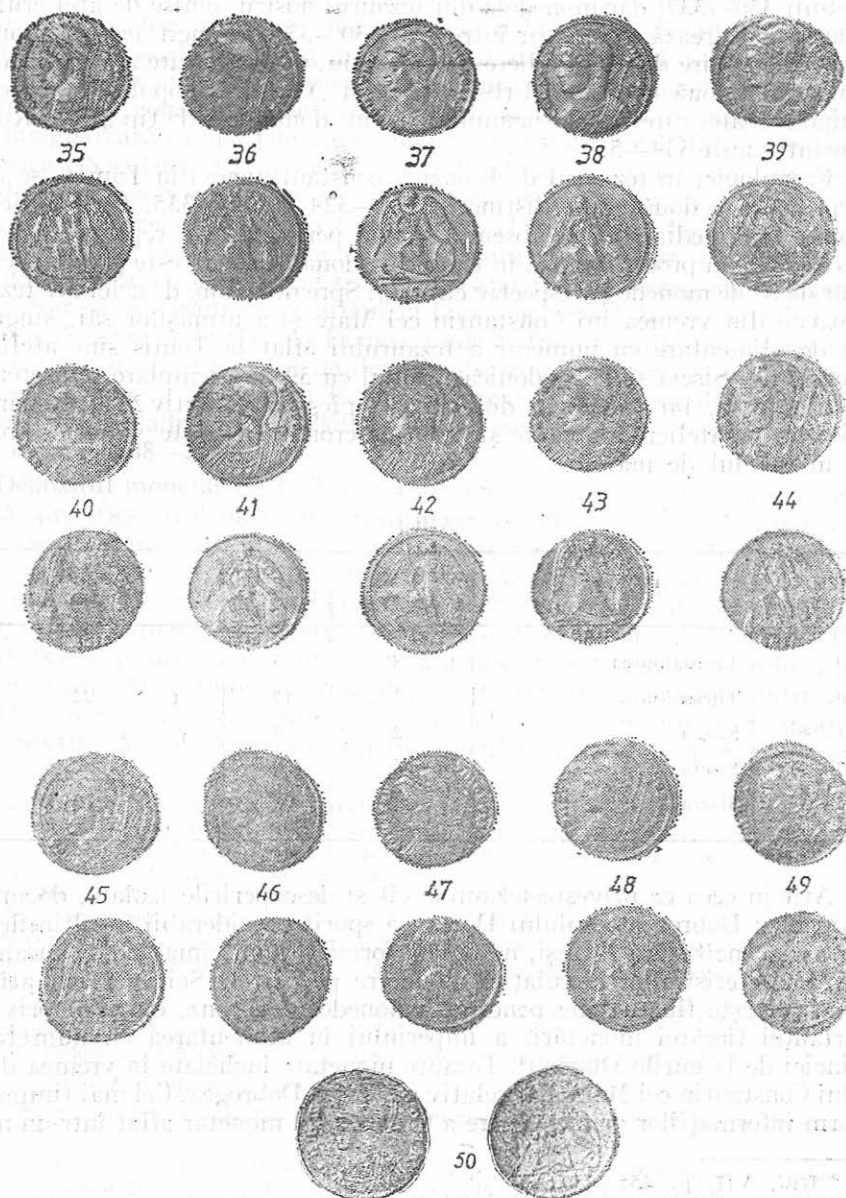
În teaur se află reprezentate numai trei tipuri monetare și anume tipurile „vota în cunună”, „lupoaița cu gemenii” și „victoria pe prova”, ultimul tip, cu 28 de exemplare și 56%, fiind preponderent. Cele mai timpurii

Pl. I. Monede de bronz din tezaurul de la Tomis.

Pl. II. Monede de bronz din tezaurul de la Tomis.

Pl. III. Monede de bronz din tezaurul de la Tomis.

în tezaur sînt emisiunile de tip „vota în cunună” bătute de monetăriile din Siscia și Thessalonica și care se datează între anii 320—324. Cum am mai amintit, monedele ce aparțin acestor emisiuni nu prezintă urme de uzură prin circulație, ceea ce ne obligă să presupunem că exemplarele noastre au fost rapid blocate prin tezaurizare. Celelalte două tipuri prezente se datează larg între anii 330—337, dar monedele din tezaurul nostru, emise de atelierul din Siscia, se încadrează sigur doar între anii 330—335, întrucît această monetărie, spre deosebire de alte ateliere din imperiu, nu mai emite apoi monede cu efigiile celor două capitale „Urbs Roma” și „Constantinopolis”². Monedele cele mai recente, care încheie acumularea, sînt două piese de tip „Urbs Roma” emise între anii 334—5.

Cronologic, în tezaurul de bronzuri constantiniene din Tomis, se constată prezența a două etape distincte: 320—324 și 330—335, emisiunile din perioada intermediară fiind absente. Prima perioadă este reprezentată prin 13 monede și un procent de 26, în timp ce a doua perioadă este prezentă cu un număr de 37 de monede și respectiv cu 74%. Spre deosebire de celelalte tezaure dobrogene din vremea lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi, singurele surse de alimentare cu numerar a tezaurului aflat la Tomis sînt atelierele monetare din Siscia și Thessalonica, primul cu 39 de exemplare ce reprezintă 78% din tabel, iar cel de al doilea cu 11 piese și respectiv 22%. Repartiția monedelor pe ateliere monetare și perioade cronologice este sintetic prezentată în tabelul de mai jos.

TABEL

Anii de emisie	Monetăria	Nr. monede	%	% total pe monetărie
320	Thessalonica	4	8	
320—1	Thessalonica	7	14	22
321—4	Siscia	2	4	
330—3	Siscia	35	70	
334—5	Siscia	2	4	78

Atît în ceea ce privește tezaurele cît și descoperirile izolate, documentarea pentru Dobrogea secolului IV e.n. a sporit considerabil în ultimile decenii, astfel încît, fără a greși, ne putem forma o primă imagine de ansamblu asupra caracteristicilor circulației monetare pe piete Scîtiei Mici, atît în ceea ce privește fluctuațiile penetrării monedei de bronz, cît și în privința importanței fiecărei monetării a imperiului în alimentarea cu numerar a provinciei de la gurile Dunării³. Tezaure monetare încheiate în vremea domniei lui Constantin cel Mare sînt relativ puține în Dobrogea. Cel mai timpuriu, conform informațiilor primite, pare a fi depozitul monetar aflat într-un mor-

² RIC, VII, p. 455—456.

³ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, *Numismatica, numismatice vijesti hrvatskog numizmatičkog društva*, 7, 1 (7), 1988, p. 42 = SCN, 9, 1889, p. 58; de asemenea vezi și: pentru etapa 318—324; R. Ocheșeanu, *Pence*, 10, (sub tipar), Repertoriul descoperirilor izolate; pentru anii 330—346(8), R. Ocheșeanu, *BNSR*, 75—76, 1981—1982, 129—130, 227—235; pentru monedele AE 3, FTR, FH 3, 4, R. Ocheșeanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 135—136; pentru anii 354—378, A. Vertan, R. Ocheșeanu, *Pontica*, 20, 1987, p. 176—178; pentru secolul V e.n., Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, *RIN*, 90, 1988, p. 327—328.

mînt din necropola romană de la Hirșova. Depozitul este probabil alcătuit în quasitotalitatea sa din monede de tip „*providentiae augg* sau *caess* poartă de castru cu trei turnuri”⁴. Cel mai important prin mărimea sa, peste două mii de nummii constantinieni este tezaurul descoperit în anul 1908 la Măcin, anticul Arrubium, care era format, așa cum indică partea recuperată a depozitului, din bronzuri argintate emise între anii 318—324. Tezaurul se încheie cu o monedă emisă la Sirmium în 324/5⁵. Un alt tezaur cel descoperit la Oacheșă, este astăzi pierdut și pozitiv se păstrează doar informația că se compunea din monede constantiniene⁶. În *corpus*-ul de tezaure constantiniene, J.-P. Callu înregistrează ca aparținînd domniei lui Constantin cel Mare și tezaurele de la Sarica-Niculitel și Histria⁷. Dar, studiindu-se partea păstrată din depozitul de la Sarica-Niculitel, s-a putut preciza că acest tezaur este ceva mai tirziu, că aparține domniei lui Constantius II și trebuie legat de atacurile gotice împotriva Scythiei Minor pe la începutul anilor '40⁸. Cît privește cel de al doilea tezaur, despre care se afirmă că ar fi fost descoperit la Histria, este necesar să precizăm că ne aflăm în fața unei regretabile confuzii. În raportul de săpături de la Histria-Domus, unde ar trebui să fim trimiși de J.-P. Callu, sînt amintite doar monede descoperite izolat pe nivel și nu un tezaur ca atare⁹. Ar mai fi de amintit în acest context și un tezaur descoperit, înainte de 1940, în Cadrilare, la Pădureni, încă inedit și care se încheie cu folles emise în anii 308—309¹⁰.

Depozitul monetar de la Tomis este pînă acum singurul tezaur care se datează spre sfîrșitul domniei împăratului Constantin cel Mare. Ultimul eveniment politico-militar important pentru istoria provinciei dintre Dunăre și Mare a fost atacul gotic din iarna anilor 331—332, urmat de pacea din 332 și *foedus*-ul încheiat cu goții și taifalii nord-dunăreni¹¹ este prea timpuriu pentru a explica pierderea acestui tezaur conținînd emisiuni sigur post 333. Ar mai exista posibilitatea punerii tezaurului în legătură cu evenimentele din primii ani de domnie ai urmașilor lui Constantin cel Mare, între anii 337—342, evenimente consemnate epigrafic¹² și evidențiate numismatic¹³ pentru Scythia Minor. Dar în condițiile circulației normale a monedei mă-

⁴ Informație primită de la E. Oberländer.

⁵ Tezaurul a fost republicat de R. Ocheșanu, Pence, 10 (sub tipar); pentru bibliografia anterioară privind descoperirea de la Măcin vezi O. Iliescu la I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 168—169.

⁶ C. Moisil, *BSNR*, 10, 1913, 20, p. 63, nr. 19 „La locul Oacheșă, comuna Niculitel (Tulcea) d-l Petre Uzum Toma a găsit în via d-sale în 1910, vreo sută de monede de bronz din epoca constantiniană”. Este oare totuși un tezaur și ce se poate înțelege prin monede de epocă constantiniană? Există posibilitatea ca și la Oacheșă-Niculitel descoperirea să cuprindă și monede post 337.

⁷ J.-P. Callu, *Inventaire des trésors de bronze constantiniens*, Wetteren, 1981, p. 52, M. Roumanie, I, nr. 2 și 4.

⁸ R. Ocheșanu, *BSNR*, 75—76, 1981—1982, 129—130, p. 209—235.

⁹ Vezi Em. Condurachi și colab., *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 141.

¹⁰ Tezaur inedit în colecția cabinetului numismatic al Institutului de Arheologie București.

¹¹ E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, I, 1, 1959, p. 129; I. Barnea la R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, p. 389; I. Barnea la I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 118—119.

¹² *CIL*, III, 12483 = Dessau, *IIS*, 724.

¹³ O monedă emisă de Constantius II din mortarul zidului de incintă de la Capidava atestă datarea celei de a treia faze constructive de după anul 337, moneda este de tip „*gloria exercitus* — un standard” datată între anii 337—341, vezi Gr. Florescu, *Capidava*, I, București 1958, p. 39; vezi și tezaurul de la Sarica Niculitel ascuns între anii 341—346, R. Ocheșanu, *op. cit.*, p. 225.

runte, așa cum o cunoaștem pentru Dobrogea¹⁴, absența emisiunilor din anii 336—337 și 337—342 ar rămâne de neînțeles. În aceste condiții, mai verosimilă, ținând seama de prezența exclusivă în eșantionul nostru a emisiunilor din Siscia și Thessalonica, în situația în care în provincie predomină între anii 321—324 emisiunile Heracleei¹⁵, iar în perioada 330—336 emisiunile atelierului din Noua Romă, la care se adaugă monedele atelierelor din Propontida¹⁶, apare ipoteza în care acest tezaur a pătruns constituit ca atare din zonele vest balcanice și de la Dunărea de mijloc, unde preponderente pe piața monetară sînt emisiunile din Siscia și Thessalonica¹⁷. Astfel prezența acestui tezaur la Tomis și-ar putea găsi o explicație legată de transferarea masivă a sarmaților *argaragantes*, vreo 300 000 de suflete, în 334 și transplantarea lor de către autoritățile imperiale în Italia și în regiunile devastate ale peninsulei balcanice, printre care și Scythia Minor¹⁸. Oricum suma pare constituită undeva în vestul României, estul Ungariei ori nord-estul Iugoslaviei și a putut fi adusă în provincia de la Dunărea de Jos de vreun militar transferat în Scythia Minor, poate pentru a escorta sarmații colonizați aici, fără a exclude însă și alte posibilități. Interesant de evidențiat este și faptul că această sumă nu a fost contaminată cu moneda specifică Sciției Mici, rămînînd ca atare în noul ei context. De asemenea, dacă ne gîndim că și de pe piața de unde vin monedele noastre, pătrundeau și emisiuni ale unor monetării mai îndepărtate, prezența în exclusivitate a emisiunilor din Siscia și Thessalonica ar putea, foarte bine, indica o plată directă, ori fără a trece prin mîna prea multor intermediari, efectuată de casierile imperiale. În sprijinul ipotezei avansate aici vine și faptul că monedele perioadei 330—335 aparțin exclusiv atelierului monetar din Siscia.

Tezaurul din Tomis nu constituie un caz singular în istoria monetară a Dobrogei secolului IV e.n. În provincie au mai fost semnalate tezaure ce par a fi fost formate fie în totalitate, fie parțial în alte regiuni ale imperiului tricontinental și apoi transferate aici. Astfel se pot cita tezaurul Constanța-port (1975), aflat probabil pe o corabie scufundată în rada portului tomitan și a cărui structură pe monetării indică o proveniență egeeană¹⁹, micul depozit de la Hîrșova, ale cărui monede cu atelierul precizat sînt emise de Roma, și Siscia, care desigur provine dintr-o sumă de bani venită din vest pe drumul de ape al Danubiului²⁰, precum și tezaurul de la Straja venit cu siguranță ca atare dintr-o provincie micro-asiatică²¹.

Pierderea monedelor de către posesorul lor este de pus în legătură cu un eveniment local, de importanță minoră, fără coloratură politico-militară poate chiar fără rezonanță pentru Tomis, eveniment petrecut în cursul anului 334 sau imediat după.

¹⁴ Pentru indicii de penetrație în provincia Scythia Minor între anii 330—348 la R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 213—225.

¹⁵ Pentru etapa 318—324, vezi R. Ocheșeanu, Peuce, 10, (sub tipar).

¹⁶ Pentru ierarhia monetărilor în așezările dobrogene din perioada 330—346 R. Ocheșeanu, *BSNR*, 75—76, 1981—1982, 129—130, p. 229—234.

¹⁷ Pentru vestul României vezi Gh. Poenaru Bordea, V. Barbu, *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 251—295; Maria Chițescu, Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, 75—76, 1981—1982, 129—130, p. 169—208; iar pentru vestul Ungariei vezi Katalin Biro-Sey, *Coins from Identified Sites of Brigetio and the Question of Local Currency*, Budapest, 1977, p. 25; Alice Sz. Burger, *Late Roman Money Circulation in South-Pannonia*, Budapesta, 1981.

¹⁸ E. Stein, *op. cit.*, p. 129.

¹⁹ R. Ocheșeanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 131—134.

²⁰ R. Ocheșeanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 131—134.

²¹ *Ibidem*, p. 134—136; o primă relatare a descoperirii la O. Iliescu, *SCN*, 2, 1958, p. 450—451.

²² A. Vertan, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 172

UN TRÉSOR DE MONNAIES EN BRONZE DU TEMPS DE L'EMPEREUR
CONSTANTIN LE GRAND DÉCOUVERT A TOMIS*Résumé*GH. POENARU BORDEA, R. OCHEȘEANU,
A. SMARANDA, A. DIACONU

En 1974 fut découvert par hasard dans le parc de la Cathédrale Orthodoxe de Constanța un trésor monétaire. Un lot de 50 pièces se trouve dans une collection privée de Brașov, où il y a aussi une autre monnaie dont l'appartenance au trésor ne nous semble pas certaine.

Il s'agit de monnaies émises de 320 à 324 à Siscie et Thessalonique, d'une part, et de pièces de Siscie des années 330—335, d'autre part.

Le dépôt est le premier en Dobroudja datant de la fin du règne de Constantin le Grand. Tenant compte de sa structure par ateliers il semble transféré dans la Scythie Mineure de la zone du ouest de la Roumanie, de l'est de l'Hongrie ou du nord-est de la Yougoslavie peut-être à l'occasion du déplacement des Sarmates argaragantes en 334. La perte des monnaies devrait être expliquée par un événement local d'importance mineure à placer en 334 ou tout de suite après.

Explication des figures

Pl. I—III. Monnaies en bronze du trésor de Tomis.